

HÜSEYİN YILMAZ • Hilafeti Yeniden Düşünmek

HÜSEYİN YILMAZ 1966'da Karadeniz Ereğli'de doğdu. Karadeniz Ereğli Anadolu Lisesi'ni bitirdi. 1992'de Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ve Tarih bölümlerinden mezun oldu. 2005'te Harvard Üniversitesi Tarih ve Ortadoğu Çalışmaları Bölümü'nden doktora derecesini aldı. 2005-2008 yıllarında Stanford Üniversitesi'nde, 2010'da Viyana'da Uluslararası Kültür Bilimleri Araştırma Merkezi'nde misafir araştırmacı olarak bulundu. 2009-2012 yıllarında Güney Florida Üniversitesi Tarih Bölümü'nde asistan profesör olarak çalıştı. 2012-2023 yıllarında aralıklı olarak George Mason Üniversitesi, Ali Vural Ak Küresel İslâm Araştırmaları Merkezi direktörlüğü yaptı. Halen aynı üniversitenin Tarih ve Sanat Tarihi Bölümü'nde doçent doktor olarak görev yapmaktadır. Yerli ve yabancı dergilerde ve derleme kitaplarda yayımlanmış çok sayıda makalesi vardır.

Caliphate Redefined. The Mystical Turn in Ottoman Political Thought

© 2018 Princeton University Press

Bu kitabın yayın hakları Akçalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

İletişim Yayınları 3344 • Araştırma-İnceleme Dizisi 563

ISBN-13: 978-975-05-3558-1

© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Tanel Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAKTAKI MİNYATÜR Fethullah Arif Çelebi'nin (Arifi) *Süleymannâme'sinden*

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Berkay Üzüm

DIZIN Erdi Galata

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldrımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HÜSEYİN YILMAZ

Hilafeti Yeniden Düşünmek

Osmanlı Siyaset Düşüncesinde
Tasavvufi Dönüşüm

Caliphate Redefined

The Mystical Turn in Ottoman Political Thought

ÇEVİRENLER

Pelin Doğan - İsmail Kaygısız

Babam Yusuf ve annem Melek'e...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
GİRİŞ	
Osmanlılar ve Hilafet	13
Süleyman döneminde hilafet	16
Ahlâki bir paradigma olarak hilafet	22
Siyasal yazının Rumi karakteri	23
Kitabın genel çerçevesi	28
BİRİNCİ BÖLÜM	
Hükümdarlık Söylemi	35
Endişe çağı: Türkçecilik ve siyasal ifade	36
Heyecan çağı: Fetihden keşfe	47
Mükemmellik çağı: Bağımlılıktan istisnacılığa	64
İmparatorluk Türkçesi ve tercüme hareketi	77
Siyaset üzerine yazmanın dört yolu	91
<i>Ahlâk</i>	97
<i>Devlet yönetimi</i>	105
<i>Fıkhî perspektifler</i>	110
<i>Tasavvufî görüşler</i>	122
Siyaset düşüncesinin kavramsal dilleri	127
İKİNCİ BÖLÜM	
Hilafetin Gizemi	131
Osmanlı devlesi	132
Hilafet mücadelesi	145

Hükümdarlar ve dervişler.....	152
Yitirilen ve tekrar kazanılan Osmanlı <i>devlesi</i>	168
Birleşen ve ayrışan hâkimiyet.....	176

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Sultan ve Saltanat	191
Hükümdarlık tasavvurlarını uzlaştırmak.....	192
Saltanatın varlık sebebi.....	197
Tanrı'nın bir lütfu olarak hükümdarlık.....	204
Hükümdarın doğası.....	217
Ahlâk meselesi.....	224
İnsanlar arasında hükümdarın konumu.....	229

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Halife ve Hilafet	235
Tanrı'nın yönetimi.....	236
Allah'ın yeryüzündeki gölgesi.....	241
Hükümdarlık olarak peygamberlik.....	244
Hilafet olarak saltanat.....	247
Peygamber'in halefi ve Allah'ın vekili.....	252
Tasavvufi bir tecrübe olarak hükümdarlık.....	257
Külli hâkimiyet olarak hilafet.....	264
Saltanattan hilafete.....	276

BEŞİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Hilafeti Efsanesi	279
Tanrı'nın seçtiği hanedan.....	279
Kökenlerin esrarengizleştirilmesi.....	291
II. Mehmed ve Osmanlı sultan timsalinin inşası.....	306
I. Süleyman ve Osmanlı sultanının tasarımı.....	318
Hilafetin mühürlenmesi (<i>Hâtemü'l-Hilâfe</i>).....	336
Sonuç	349
KAYNAKÇA	359
DİZİN	379

TEŞEKKÜR

Bu kitap biliminsanlarımın, dostların, meslektaşların, kurumların ve ailemin olmazsa olmaz katkılarıyla şu anki nihai halini aldı. Bu girişimimin farklı noktalarında başından bu yana bulunan biliminsanlarına özellikle teşekkür eder, şükranlarımı sunarım. Cemal Kafadar lisansüstü eğitimim ve yazım sürecim boyunca sürekli desteği ve danışmanlığının yanında araştırmamın ve tahlilimin her aşamasında bir ilham kaynağı olmuştur. Cornell Fleischer ile sohbetlerim, bu çalışmayı birçok muhtemel hataya düşmekten kurtarıırken, cesaretlendirmesi ve desteği de, projenin büyük zorluklarının üstesinden gelmemi sağladı. Roy Mottahedeh ile süreç boyunca politik düşüncenin farklı yönleri üzerine tartışmalarım bana araştırmak için heyecan verici sorular sundu. Çalışmanın ilk dönemlerinde merhum Şinasi Tekin Türkçe yazılmış eserlerin karmaşıklıkları ve kendine has yönleriyle boğuşurken benim kadar çaba gösterdi ve daha güvenli bir şekilde ilerlememe yardımcı oldu. Arapça ve Farsça metinlerde muğlak görünen noktaları anlamaya çalışırken ne zaman Hossein Modarressi'nin kapısını çalsam artık anlamaktan umudumu kestiğim kısımları hemen açıklamasıyla beni çok şaşırtmıştır. Rıdwan el-Sayyid Osmanlı öncesi İslâm siyaset düşüncesinin temel meseleleri ve sorunları konusunda daha derin bir kavrayış geliştirmeme vesile oldu ve bu konuda Arapça yazılmış yeni eserlerle günceli yakalamamı sağladı. Siyaset biliminde olası bir kariyerden beni Osmanlı tarihine çekip siyaset düşüncesi konusunda az bilinen ancak heyecan verici metinlere ilgimi uyandıran merhum Halil Inalcık ise her zaman gerçek bir kılavuz oldu.

Bu monografin araştırma ve yazım aşamaları sırasında ihtiyaç duyduğum yardımı sağlayan birçok kuruma ve personeline minnettarım. Harvard Or-

ta Doğu Çalışmaları Merkezi, yıllar boyu yazları gerçekleştirdiğim araştırma seferlerini kısmen destekledi. Türkiye Amerikan Araştırma Enstitüsü Türkiye'ye seyahatlerimden birisinde bana cömert bir burs sağladı. İstanbul'da bulunan Bilim ve Sanat Vakfı araştırmam için kaynaklarına erişim ve olanaklarından faydalanma imkânı sundu. ISAM (İslam Araştırmaları Merkezi) kütüphanesindeki kaynaklara erişim fırsatı verdi ve araştırmamın ilk aşamalarında çok daha fazla zaman ve enerji harcamaktan kurtardı. Süleymaniye Kütüphanesi'nde Nevzat Kaya ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Filiz Çağman kütüphanelerdeki araştırmamı unutulmaz bir deneyime dönüştürdüler. Harvard Widener Kütüphanesi'nde Charles Fineman, yurtdışı koleksiyonlarında bulunan ve erişmesi zor el yazması metinleri edinme vesile oldular. Türkiye Yazma Eserler Kurumu'ndan Muhittin Macit ve Ferruh Özpilavcı'ya profesyonelliklerinden ve mesleki dayanışmalarından ötürü gerçekten müteşekkirim; bitmek tükenmek bilmeyen taleplerimi her zaman beklediğimden daha hızlı bir şekilde karşıladılar. Bu eserin tamamlanması, Stanford Üniversitesi'nde Beşeri Bilimler Programı, Güney Florida Üniversitesi, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Viyana'da Uluslararası Kültürel Çalışmalar Merkezi ve George Mason Üniversitesi Ali Vural Ak Küresel İslam Çalışmaları Merkezi'nin bana sağladığı destek ve fırsatlara çok şey borçludur. Elbette bu çalışma dünyanın birçok yerindeki kütüphanelerde bulunan el yazması kaynakların kullanımını gerektirdi. Bunlar arasında Paris'te Bibliotheque Nationale de France, Londra'da The British Library; Kahire'de Dar al-Kutub; Şam'da Al-Zâhiriyyah; Saraybosna'da Gazi Husrev-Begova Biblioteka; Viyana'da Österreichische Nationalbibliothek; Berlin'de Staatsbibliothek; Princeton, Harvard, Chicago, Yale ve Kaliforniya Üniversitesi - Los Angeles'in yazma koleksiyonları; Türkiye'de, özellikle İstanbul, Konya, Bursa, Amasya, Manisa, Kayseri, Ankara, Kütahya ve İzmir'de bulunan tüm yazma eser kütüphanelerindeki meslektaş, küratör ve personele özel olarak şükranlarımı sunarım.

Araştırma, yazma ve basım süreçleri boyunca benimle bu yükü sırtlanan birçok dostuma ve meslektaşına en içten teşekkürlerimi borç bilirim. En başta Hikmet Taşkömür, kaynaklarda karşıma çıkan birçok paleolojik ve filolojik problemi çözme konusunda usanmadan benimle çalıştı, Osmanlı düşünce tarihi konusunda fikirlerini paylaştı ve çokça yaptığımız ve uzun süren tartışmalarımızda analizlerime yorumlarıyla katkıda bulundu. Hayrettin Yücesoy İslâm siyaset düşüncesi tarihi konusundaki eşsiz uzmanlığımı paylaşmaktan asla yorulmadı ve entelektüel tarihin girift problemlerini çözmek için düşünsel yolculuklarımda sıkça bana yarenlik etti. Araştırmamın ilk aşamalarında İhsan Fazlıoğlu ve Harun Anay Türkiye'deki el yazması koleksiyonlarında önümü görebilmem için uzmanlıklarını sundular. Cengiz Şiş-

man'ın yol boyu refakati ve sonu gelmez kitap konuşmalarımız bu monografin yazımını daha keyifli bir hale getirdi. Günhan Börekçi, Seyfi Kenan ve Akın Kiren asla erişemeyeceğim önemli bazı kaynakları edinmemi sağladılar. Ali Vural Ak, Cemil Aydın, Süreyya Er ve Erol Çatalbaş ile yıllardır süregelen aydınlatıcı sohbetlerimiz, atıfta bulunmasam da bu monografin sayfalarına saçılmıştır. Princeton Üniversitesi Yayınları ile diyalogumu başlatan merhum Shahab Ahmed'e kesintisiz desteği ve birçok açıdan bu monografin şu anki halini almasına vesile olan aydınlatıcı yorumları için özellikle minnettarım.

Metnin yayımlanma sürecindeki yorum ve rehberlikleri için birçok meslektaşına ve editöre teşekkür ederim. Akademik zorluk ve zorunluklar içinde yazmaya zaman ayırabilmem için Bassam Haddad ve Ahmet Selim Tekeoğlu her zaman yardıma hazır oldular. Mack Holt, metni yayım için şekillendirirken görüşlerini ve deneyimini paylaştı. Yazım aşamasının başlarında Mark Farha tüm taslağı okudu ve yorumlarını sundu. K.E. Duffin, Eileen P. Duggan, Mary E. Benson ve Brittany Dawson metnin bölümlerini tashih ettiler ve yorumladılar. Sami Erdem yabancı kelimeler ve referanslarda yazım hatası olmaması için tüm metnin düzeltisini yaptı. Redaktörüm Theresa Kornak tarzı ve üslubu geliştirmek için metin üzerinde titizlikle çalıştı. Bilhassa Princeton Üniversitesi Yayınları'ndaki editörüm Fred Appel'e hem yayım süreci boyunca sürekli gösterdiği destek hem de metni revize etmek için paha biçilemez önerileri için teşekkür ederim.

Her şeyin ötesinde, bu monografin tamamlanmasında benden daha fazla rolü olan aile ve yakınlarıma karşı duyduğum şükranlarımı ve borcumu hiçbir kelime ifade edemez. Her birine ayrı ayrı müteşekkire ve minnettarım.

Osmanlılar ve Hilafet

Abbasi İmparatorluğu tarafından somutlaştırılmış olan *tarihsel hilafet*, 1258'de Bağdat'ın düşmesiyle birlikte travmatik sonuçları da beraberinde getirerek bilfiil son bulmuş ve bu durum İslâmileşmiş toplumların tüm kesimlerinde yeni bir öz-düşünme, keşfetme ve deneyimleme dalgasının yükselişini kolaylaştırmıştı.¹ Ardından, emperyal hilafetin yokluğunda, daha geniş bir Müslüman toplumunda vuku bulan büyük değişimlerle yeniden yorumlanan *hilafet fikri*, İslâmi siyasal söylemde, bağımsız bölgesel Müslüman hanelarların 14. yüzyıldan itibaren yükselişine hitaben yeniden önem kazandı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi ile 16. yüzyılda tekrar emperyal ideolojinin temeli haline geldi.

Müslüman yönetimi meselesi üzerine yapılan modern araştırmalar, Abbasi döneminde (750-1258) Müslüman fakihler tarafından tasarlanan *tarihsel hilafetin*, sonraki siyasi düşünce geleneğinde hem kavramı hem de kurumu tanımlamaya devam ettiğini farz etmektedir. Bu tarz bir kabul, hilafetin teorik inşasını fıkıh ile sınırlandırmakta, daha sonraki tarihsel deneyimlerin etkisini göz ardı etmekte ve muhtelif entelektüel geleneklerin kavram ve kurum üzerindeki biçimlendirici etkisini yok saymaktadır. Oysa Abbasi sonrası halifelik –ya da Osmanlı örneğinde görülen Arap olmayan bir halifenin belirlenmesi– Ortaçağ evrenselciliğine ait fıkıh normlarından ziyade, hükümlanlığın yerel gelenekleriyle yoğrulmuş tasavvufi bir dille yeniden inşa edildi ve tarihsel deneyimler yoluyla şekillendirildi. 16. yüzyıl siyasi söyleminde Osmanlı halifesi, Allah'ın dostu ve O'nun yeryüzündeki vekili olarak, dünyevi ve manevi alan-

1 Mona Hassan, *Longing for the Lost Caliphate: A Transregional History*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2017, s. 20-64.

lara hükmeden, tasavvufi bir kişilikti. Buna göre Osmanlı soyu kutsal amaçlara hizmet etmek üzere Allah tarafından seçilmiş bir hanedandı ve onların yönetimi ahir zamana kadar halifeliğin mührü olarak kalacaktı.

16. yüzyılda her yöne doğru sürekli devam eden Osmanlı yayılcılığı, başta Habsburglar, Safeviler ve Memlükler olmak üzere, rakip hanedanların meşruiyet araçlarına karşı koymayı ve bunları kendine uygun hale getirmeyi gerekli kıldı. Bu da hanedanın eşsizliğine olan inancın, siyasal düşüncenin ana akışına katılmasını sağladı. Yönetici elit, Osmanlı Devleti'nin köklerinin efsaneleştirilmesi, dinî metinlerin Batını yorumları ve büyük manevi önderlerin öngörülerine dayanarak, Osmanlı hanedanını seçilmiş hanedan kabul etti. Dahası, görünüşteki kesintisiz zaferlerle güçlendirilen dönemin muzaffer ruh hali, devlet adamı ile entelektüellerin sanatta, mimaride, edebiyatta ve devlet idaresindeki başarılarını Osmanlı istisnacılığının emaresi olarak görmelerini sağladı.

Siyasi coğrafyadaysa; erken 16. yüzyıl Avrasyası, ideolojik üstünlük için sıkı bir rekabet içine giren ve evrensel (*cihanşümul*) bir yönetim üzerinde hak iddia eden, dine dayalı imparatorlukların yükselişine tanık oldu. Fıkhi ve bürokratik geleneklerin gücüyle belirlenmiş sınırlandırmalara tabi olmayan mutasavvıf siyasi düşünürler, Osmanlı halifesinin üstünlüğünü gösteren bir sembol ile imaj repertuarı üretti. Halifelikle ilgili söylem, çeşitli disiplinlerde ve edebi türlerde İslâmi gelenekler çerçevesinde açıklanmış olan devlet yönetimi teorileriyle geniş etkileşim içindeydi. Anaakım siyaset teorisinin tüm külliyyatı, bu metinleri toplamaya ve devlet idaresi üzerine çalışan müellifleri himayeleri altına almaya istekli Osmanlı devlet adamlarının erişimine büyük ölçüde açıldı. Söylem, gittikçe İslâmleşen ama çokyönlülük ve yerellik de arz eden Osmanlı kültürü içinde değişik hükümlerlik, dil, kavram, norm, imge ve tarzlarla ifadesini bulan ihtilafli görüşleri yansıtmaktaydı. Fakihler, mutasavvıflar ve bürokratlar, karşıt hükümlerlik anlayışlarıyla rekabet halinde, kendi ideolojik aygıtlarını, itikadi kanaatlerini, grup çıkarlarını ve kültürel deyimlerini en iyi şekilde temsil eden rakip emperyal imajlar formüle etmeye çalıştılar.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki fakihler, hükümdarlığa dair uyumlu tutumlarına rağmen, tam anlamıyla bir türlü çözemedikleri teorik ve pratik sorunlar yüzünden, hilafet teorisinin önde gelen savunucuları olmaktan çıktı. Söz konusu sorunlardan ilki, Muhammed Peygamber'in halefinin, kendi kabilesi olan Kureyş soyundan gelmesinin tarihsel hilafetin belirleyici kuralı kabul edilmesiydi. Bu kural, Osmanlı hanedanının durumuyla açıkça ters düşüyordu. İkincisi, her ne kadar bazı fakihler hilafet teorisini radikal şekilde değiştirse de, hilafetin kanonik formülasyonu, baskıcı gücün taleplerine ya da büyüleyici Batını görüşlerin etkisine dirençli olagelmıştır. Böylece, Osman-

lı medreselerinde okutulan ve resmî İslâmî eğitimin parçası olan fıkıh ve kalam kitaplarında öğretilen hilafet doktrini ile bu eğitimi görenlerin bireysel fikirleri arasında çözülemeyen bir gerilim ortaya çıkmıştır. Bu bilişsel uyumsuzluk, Osmanlı medreselerinde Ortaçağ idealine bağlı kalan ulema ile kariyerini imparatorluğun yargı sisteminde sürdürüp değişen siyasal gerçeklikler doğrultusunda pragmatik eğilimler gösteren fakihler arasında onarılamaz bir uçurum yarattı. Bu uçurum nedeniyle, önde gelen fakihler ya normatif bir hukuk diliyle hilafet hakkında yazmaktan tamamen kaçındılar ya da hilafeti İslâm fikhının bağlayıcı sınırları dışında yeniden tanımlamak amacıyla, İbn Arabî gibi önemli tasavvufî düşünürlerin tasavvufî felsefesine yöneldiler.

Fıkıh öğretilerinden nispeten azade olan mutasavvıflar, yükselen Müslüman imparatorluğunun meşruiyet ihtiyacına uygun düşen tamamen yeni bir hilafet anlayışı sundular. Tasavvufî tarikatlar ve liderleri kamusal alanda daha çok boy gösterdikçe, onların yönetime dair fikirleri ve imgeleri iktidarın hükümranlık tasavvuruna nüfuz etti. 1400 ila 1600 yılları arasında eğitimlerinin bir parçası olarak şehzadelere okutulmak için hükümdarlık üzerine yazılan kitapların neredeyse tamamı, önde gelen tasavvuf ehli müelliflerce kaleme alındı. Şehzade lalaları, dersleri çoğunlukla hükümranlığın Batını, ruhani ve ahlâki yorumları üzerine odaklanan, tanınmış sufi ya da mutasavvif âlimlerdi. Şehzadeler, fıkıh alanında sıradan bir eğitim alıyor, fakat yöneticiliğin mistik anlayışına yönelik derin bir öğrenimden geçiyorlardı. Osmanlı yönetici eliti ile önde gelen tasavvufî tarikatlar arasındaki yakın münasebet, tasavvufu, Osmanlı hanedan meşruiyetinin ve sultanın manevi önder olarak tanımlanmasının başlıca aracı haline getirdi. Osmanlı sarayı, güçlü tasavvufî tarikatlardan kaynaklanan siyasî meydan okumalara, onların mistik otorite tasavvurlarını benimseyerek ve Osmanlı sultanını tasavvufî beklentilere uygun bir halife gibi göstererek karşılık verdi.

Azfar Moin, erken modern dönem İran, Orta Asya ve Hindistan'daki krallık ile evliyalık üzerine çalışmasında, “*Mehdi ve müceddid* gibi kutsal metinlere dayanan kavramların, *kutub* ve insan-ı kâmil gibi mistik ifadelerin ve *ferr-i izedî* ile *sâhipkırân* gibi hükümdarlık nosyonlarının hepsinin, belli bir tarihsel dönemde adil bir dinî-siyasî düzen kurabilecek ve onu devam ettirebilecek ‘insan’ları işaret ettiği”ne zekice dikkat çekmektedir.² Bu imgelem çeşitliliğine *dawla*, *kut*, *hatem (mühür)*, *gavs*, *mazhar*, *zill (gölge)* ve *âyet (kâni)* gibi kelimelerden türetilen, ilmî ya da yerel geleneklere dayalı görüş ile kavramların uzun bir listesi kolaylıkla eklenebilir. Bu terimlerin her birinin kendine has anlamlarını, belli bağlamlar ve kullanımlar içinde koruduğu kabul edilirse, hilafet, Osmanlı siyasî düşüncesinin farklı evrelerinde, normal-

2 A. Azfar Moin, *The Millennial Sovereign: Sacred Kingship and Sainthood in Islam*, New York: Columbia University Press, 2012, s. 9.

de birbirisiyle ilintisi olmayan tüm bu insani seçkinlik kavramlarını uyumlayan birleşim noktası işlevi gördü.

Hilafet, hem teoride hem de pratikte, tarihsel olanı ütopikle, dünyevi olanı maneviyle, bireyseli toplumsalla ve nesneyi özneye birleştirebildi. Aynı zamanda felsefi, fikhî ve tasavvufi söylemlerin her birinde anlamlı olduğundan farklı disiplinler, dünya görüşleri ve toplumsal yapılar arasında iletişim sağlamak için kullanıldı. Tarihsel pratikte basitçe iktidarın halefe geçmesi ya da tasavvufi kozmolojiye göre bizzat insanın yaratılışı olarak kabul görse de, terimin belirleyici nitelikleri, “temsil” ile “performans”tır. 16. yüzyıla ait Arapça bir metinde yer aldığı şekliyle, halife olan (*müstahlef*) halife tayin edeni (*müstahlif*) tam anlamıyla yansıtmadıkça, hilafet tecelli etmez.³ Yani nasıl tasavvur edilirse edilsin, hilafet her zaman başka bir unsura bağlıydı: belirleyicisi olmaksızın önem arz etmedi, temsil ettiği şey olmadan kendine ait bir statüsü olmadı, ya da neyin tecellisi olduysa onsuz var olamadı. Kavramın etimolojisi, kelime anlamı, naslarla takdis edilmiş olması ve tarihsel kullanımı, onu doğal olarak siyasi spekülasyon ve zanaatkârlığa elverişli kıldı.

Osmanlı pratiğinde, hanedan savunucuları, anaakım bilginler ve gizemli söz sanatçıları, hilafeti hem dünyevi hem de ruhani alanları içeren kapsayıcı kozmolojik bir mevki olarak tahayyül ederken bunu edebi ifade, santsal temsil ve havas ilimlerinin ifşaatlarıyla nakşederek inşa ettiler. Emperyal ideolojinin temel motifi olan bu halife mitine göre Osmanlı hanedanına; Kur’an’da bildirilen, Muhammed Peygamber’in haber verdiği, ermişlerin gelmesini beklediği ve ilahi takdirin belirgin tezahürlerince de kanıtlanan, tüm zamanların “son halifesi” sıfatıyla hükmetme vazifesi bahşedilmişti. Bu haliyle hilafet, İslâmi kaynaklar aracılığıyla yayılan İbrahimî öğretilere ve onların yerel geleneklerine dayanan kıyamet inancıyla yakından ilişkiliydi. Nihayetinde Osmanlı hilafeti; popüler tasvirlerin bağdaştırıcı birleşimi ve İslâmi disiplinlerin resmî öğretileri ile genişleyen, güçlü bir kurucu mite dönüştü. Ardındansa, yeni siyasal düzenlemelerle mezhepsel açıklamalara sürekli uyum sağlayan Osmanlı emperyal ideolojisinin en belirleyici nakaratı oldu ve imparatorluğun sonuna kadar sürekli yenilenecek işlevini sürdürdü.

Süleyman döneminde hilafet

Bu çalışma, daha detaylı bir analiz yapabilmek için, hilafetin açık bir tasavvufi kavrama dönüştüğü Kanuni Sultan Süleyman dönemine (1520-1566)

3 15. yüzyılda Memlûk topraklarında yazılmış olması muhtemel bu anonim eser, Mahmud b. Muhammed b. Hacı Halife tarafından 1561 yılında Bahkısir’de istinsah edilmiştir. Bkz. *Minhâj al-Mulûk li Ahl al-Sulûk*, MS SK, Şehid Ali Paşa 1557, 11b-12a.